

PERKŪNO IR VELNIO NESANTAİKOS PRIEŽASTIS

LIETUVIŲ SAKMĖS VAIZDUOJA PERKŪNĄ IR VELNIĄ KAIP AMŽINUS PRIEŠUS. TAČIAU MŪSŲ TAUTOSAKOJE MENKAI TEIŠRYŠKINTA JŲ NESUTARIMO PRIEŽASTIS. Daugelio tautų mitologijose tai paaiškinama griaustinio dievo priešininko vagyste ar slėpimu nuo šio dievo bei žmonių tam tikrų visiems reikšmingų objektų. Tad pirmiausia būtų pravartu apžvelgti, kaip išplėtota ši tema kitose tradicijose.

Senovės indų mitologijoje Indros priešininkai Vritra ir Vala laiko pagrobę žmogaus egzistencijai būtinas gėrybes: vandenį bei gyvulius (Vritra užtvėnkė upes, Vala paslėpė uoloje karves, žr. RV I 32, III 31). Dėl šių gėrybių kovoja dievas Indra ir, nugalėjęs demonus, atgauna jas – išlaisvina galvijus, o upėms sugrąžina jų tėkmę.

Germanų mitologijoje taip pat žinomas griaustinio dievo priešininko vagystės motyvas. Vagystės objektas čia yra griaustinio dievo Toro kūjis. Jį pavagia milžinas Trimas. Atgauti kūjį Torui padeda jo pagalbininkas Lokis. Pirmiausia Lokis nukeliauja pas Trimą, kad įsitikintų, ar tikrai šis milžinas pavogė kūjį. Trimas prisipažįsta, kad iš tiesų jis pagrobė kūjį ir paslėpė giliai žemėje po aštuoniais sluoksniais (płg. su lietuvių tikėjimais, kuriuose aiškinama, kad Perkūno kulka ar kirvelis įlenda devynis stuomenis ar septynis sieksnius į žemę) (TD 3, p. 182). Milžinas sutinka grąžinti kūjį tik su sąlyga, jei jam atiduotų į žmonas deivę Frėją. Dievai sumano apgaule. Toras, apsirengęs nuotakos rūbais, atvyksta į milžinų šalį. Svečiai garbingai priimami, vaišinami. Trimas liepia atnešti kūjį ir padeda jį tariamai nuotakai ant kelių, kad juo būtų pašventinta santuoka. Toras nudžiugęs griebia kūjį ir pirmiausia nužudo Trimą, o po to sunaikina ir kitus milžinus.

Anotuotasis Toro kūjo vagystės siužetas yra detaliam išdėstytas „Senojoje Eddoje“ (Þrymsqvida). Paralelių šiam germanų mitui

randama estų pasakose. O. Looritsas yra parengęs studiją „Estų pasaka apie pavogtą griaudimo instrumentą“ (AT 1148 B) (97, p. 47–121). Studijoje paskelbta 16 pasakos variantų. Štai vienas jų:

Velniai bijojo griautinio todėl, kad audros žaibas juos suplėšo į gabalus. Velniai sumanė iš Senojo Tėvo (*Vana-Esä*)¹ pavogti griaudimo instrumentą (*miiristemise pill*). Kartą Senasis Tėvas, pavargęs nuo griaudimo, ilsėjosi pasidėjęs *pill* po galva. Velnias patykojo ir pavogė *pill*. Senasis Tėvas negalėjo be *pill* nieko daryti. Jis įgijo žmogaus pavidalą ir pradėjo žvejoti. Tuo metu velnias kėlė vestuves. Jis išsiuntė sūnų žuvis vestuvėms parūpinti. Sūnus, atėjęs prie vandens telkinio, pamatė žuvis tinkle ir bandė jas pavogti, bet pats pateko į tinklą. Kai Senasis Tėvas pamatė, kad velnio sūnus yra tinkle, nenorėjo paleisti. Velnio sūnus prašė: „Paleisk mane, aš pakviesiu tave į vestuves“. Senasis Tėvas išpildė velnio prašymą, o pats vėliau iš tiesų atvyko į vestuves. Ten jis paprašė pažiūrėti *pill*. Mat nė vienas velnias nemokėjo jo pūsti. Kai Senasis Tėvas atgavo *pill*, ėmė taip pūsti, kad visi velniai, dalyvavę vestuvėse, buvo sudraskyti į gabalus (97, p. 77).

Kai kuriuose šios estų pasakos variantuose pažymima, kad žemę kankina sausra, o pabaigoje sakoma, kad lietūs atgaivina išdžiūvusią žemę (97, p. 50, 77–79, 84). Tik atgavus Senajam Tėvui griaudimo instrumentą, iš dangaus pasipila lietaus lašai. Vadinasi, šis griaudimo įrankis nulemia ne tik griausmą, bet ir lietu.

Siužetų, kaip velnias pavagia iš griautinio dievo griaudimo įrankį, turi ir artimi estų giminaičiai suomių. J. Balys yra išvertęs iš suomių į lietuvių kalbą keletą tų siužetų variantų. Viename jų pasakojama:

Velnias pavogė Ukkoneno griausmo įrankius. Ukkonenas nebegalėjo sukelti audros ir griauti. Parsisamdė velniui už berną. Prie darbų jiedu bandė savo jėgas, bet bernas vis perviršydavo velnią. Galop velnias pasigyrė: „Eikime juos [griausmo įrankius – N. L.] išbandyti, ar tu galėsi taip griauti, kaip jis“. Pirmiausia bandė velnias, bet neišgavo gero tono. „Duok dabar man, tu vėliau dar kartą pabandysi“. Velnias atsistojo ant instrumento. Ukkonenas sviedė žaibą. Jie pakilo į orą, velniui trūko blaudzikaulis. Ir dabar dar girdėti danguj dundesys, kai Ukkonenas vasarą tratina (TD 6, p. 39–40; žr. taip pat kitus variantus: TD 6, p. 38–40).

Šitaip griautinio dievas Ukkonenas atgauna velnio pavogtus griausmo įrankius.

Taigi germanų, estų bei suomių siužetai apie griautinio dievo apvogimą yra kai kuo panašūs. Jų mituose pagrobimo objektas yra ne vanduo ar gyvuliai, kaip senovės indų mitologijoje, o griautinio dievo atributas – nepaprastas kūjis ar griaudimo įrankis.

¹ Taip kartais estų vadinamas griautinio dievas. Kituose variantuose vietoje *Senojo Tėvo* (*Vana-Esä ar Vana Taat*) – *Pikkner, Pikne* (97, p. 65, 75, 79).

Lietuvių sakmės ir pasakos, kuriose atsispindi nagrinėjamoji tema, palyginti su čia aptartais mitais, yra dvejopo pobūdžio. Esama motyvų, kurie labiau primena senovės indų mitus, ir pasitaiko tokių tekstų, kurie atrodo artimesni germanų, suomių ir estų mitiniams siužetams.

Lietuvių velnias kai kuriais požiūriais primena senovės indų Valą. Velnias, kaip ir Vala, glaudžiai susijęs su gyvuliais. M. Gimbutienė mano, kad velnias yra galvijų (bei požemio, mirties, vaisingumo) dievas (39, p. 146). Velnio ryšį su gyvuliais taip pat įtikinamai įrodė N. Vėlius savo knygoje „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis“ (172, p. 81–89).

Iš tiesų velnio bei gyvulių sąsają patvirtina daugybė tautosakos duomenų, visų pirma – tam tikros pasakos bei sakmės. Pasakose velnias vaizduojamas turintis ūkį, gyvulių, samdantis jiems piemenį, dalijantis gyvulius vargingai gyvenantiems žmonėms. Pasakoje „Susidera neapykti“ (AT 1000) velnias važiuoja į turgų ieškoti samdinio savo ūkiui. Suradęs tinkamą žmogų, sako jam, kad reikės, be kitų darbų, ganyti jaučių bandą (LTR 4029/11/). Pasakoje „Įganyta karvė“ (AT 1161 A) velnias duoda žmogui karvę melžtis per vasarą (LMD I 315/13/). Vargingai gyvenančiam ūkininkui velnias duoda kumelę Šyvukę (LTR 544/232/) arba paskolina kumelę, iš kurios prisiveisia arklių (BsLPY 4, Nr. 52, p. 52). Apie velnio gyvulius kalbama sakmėje „Dievo ir velnio kaimenė“ (LPK 3083). Dievas pakeičia velnio karvių spalvą ar prideda joms ragus, ausis, uodegas, perskelia kanopas, ir velnias nebepažįsta savo bandos (LMD I 1063/954/; LTR 951/9/; LTR 1253/90/). Velnias net gali pats sutverti gyvulius (LPK 3081, 3086). Rungtyniaudamas su dievu, jis sutveria rupūžę (LMD I 1063/1227/; LTR 598/27/), ožką (LTR 1045/35/; LTR 3470/346/), vilką (LMD I 1063/1230/; LTR 1714/785/; LTR 2411/48/). Be to, pats velnias dažnai įgyja gyvulio pavidalą – šuns (BsLPY 4, Nr. 87, p. 80), katino (LMD I 1063/1054, 1311/; LTR 1552/182/), arklio, kumelės (LTR 1159/159/; LTR 1174/173/), ožio (LTR 909/24/; LTR 2898/215/), avino (LTR 2567/896/). Vadinas, velnias neabejotinai siejasi su gyvuliais ir gali jais disponuoti.

Lietuvių tautosakoje yra pasakų, kuriose ne tik atsiskleidžia velnio ryšys su gyvuliais, bet ir velnio, turinčio gyvulių, motyvo sąsaja su Perkūnu. Tiesa, šiose pasakose nieko nekalbama apie vagystę. Gyvuliai tarsi savaime priklauso velniui. Viena tokių pasakų – apie batuotą katiną (AT 545 B). V. Ivanovas ir V. Toporovas jau buvo pastebėję šios pasakos baltarusiškuose tekstuose griaustinio dievo priešininko – gyvatės ryšį su gyvuliais (217, p. 38–39).

Lietuvių pasakoje (LMD I 292/3/) kalbama, jog katinas suranda šešis velnių dvarus, kuriuose buvo gyvulių. Viename dvare buvo sukrauti

trys kūgiai šiaudų. Katinas liepia velniams sulįsti į tuos šiaudus, nes atvažiuos septyni perkūnai ir juos nutrenks. Kitame pasakos variante (LTR 1100/162/) sakoma, kad lapė, atėjusi į velnio dvarą, randa ten besiganančius gyvulius. Piemenų klausia, kieno tie gyvuliai. Tie atsako: „Liucipieriaus“. Lapė prašo jų sakyti, kad gyvulių banda yra ne Liucipieriaus, o Jono Lapausko. Kitaip svotija juos visus iššaudys. Svotija pravažiuoja pro velnio gyvulius, o paskui pro jo sodus. Galiausiai pravažiuoja vartus, o čia mato – velnias tupi medyje. Ėmė šaudyti į velnią, šis nusmigo į peklą. Tada į dvarą įvažiavo karalius ir džiaugėsi.

Pirmojoje pasakoje minimi velnių dvarai, kuriuose yra gyvulių, ir pasakojama taip pat apie perkūnus, kurie atvažiuos ir nutrenks velnius. Antrojoje pasakoje kalbama apie velniui priklausančius gyvulius, tačiau apie Perkūną neužsimenama. Velnią nušauna „svotija“. Nors čia griaustinio dievas ir nefigūruoja, dėmesio verta pasakoje atsiskleidžianti velnio sąsaja su gyvuliais.

Viename nagrinėjamos pasakos variantų (LTR 1713/101/) pasakojama apie galimą velnių susidūrimą su griausmu. Katinas, prieš atvažiuojant vestuviniams į jaunojo dvarą, išpėja gyvulius ganančius piemenis, kad jie sakytų: kaimenė yra pono Papelinsko. Paskui katinas pribėga velnių dvarą ir pagrasina jiems: „Ataina ponas Papelinskas su grauzmu ir vėju! Bėkit visi velniai, jei neišbėgsta, bus jum blogai!“ Velniai tuoj pat išlaksto, o katinas įveda jaunuosius į dvarą.

Perkūnas minimas ir dar viename variante (LTR 1921/1/). Pasakojama, kaip lapė randa piemenis, ganančius daugybę kiaulių. Lapė prigrasina piemenims, kad sakytų – kiaulės esančios pono Lapatinsko, nes kitaip juos trenksiąs Perkūnas. Piemenys iš baimės taip ir pasakė vestuviniams. Vėliau lapė sutiko karvių, arklių, avių bandas ir liepė sakyti, kad tai pono Lapatinsko gyvuliai. Pribėgusi gražų velnių dvarą, lapė išvarė iš ten velnius sakydama, kad atvažiuoja kunigai. Visi velniai pabėgo, tik vienas liko, įsilipęs į ažuolą. Lapė liepė šauti vestuviniams į ažuolą. Nelikus dvare velnių, svečiai suėjo į dvarą.

Šioje pasakoje nepasakoma, kad gyvuliai priklauso velniui, tačiau, kaip ir pirmajame anotuotame tekste, minimas velnių dvaras, gyvulių bandos ir Perkūnas. Anksčiau aptartuose variantuose velnių dvaras akivaizdžiau siejamas su gyvuliais.

Įdomus pasakos variantas, kuriame minimi trigalvio pono galvijai:

Važiuoja šliūban. Važiuoja su vaisku.

– Kieno šitie galvijai?

– Trigalvio pono.

- Sakyk, kad Ivano Palezončiaus, bo jus užmuš.
- Kieno čia darbininkai?
- Stovi ponas prie tilto.
- Lįsk stuobrin, atvažiuoja karalius su vaisku.
- Trigalvis ponas įlindo stuobrin.
- Dabar šaukit visi tan stuobrin.

(LTR 979/88/)

Trigalvis ponas šiame variante, be abejo, yra velnias. Sakoma, kad jis turi gyvulių. Kaip ir būdinga velniui, trigalvis ponas lenda stuobrin ir jį, tūnantį tame stuobryje, nušauna.

Velnias vaizduojamas kaip turintis gyvulių ir latvių tautosakoje. Padavime „Kaip atsirado Žilasis kalnelis“ pasakojama, kad už dviejų kilometrų nuo Daudzevos Sileniekių namų yra vadinamasis Žilasis kalnelis. Prieš daugelį metų ten buvo sėjami javai. Velnias naktimis atgindavo savo gyvulius ir javus nuganydavo. Žmonės, nebegalėję pakęsti tokio velnio elgesio, apskundė jį Pērkonui. Kai velnias vieną naktį suvarė gyvulius į javus ir pats stovėjo prie jų, Pērkonas supyko ir su didele jėga nuspyrė (nutrenkė) velnią. To spyrio vietoje atsirado didelė gili duobė. Iš jos kilo balti dūmai, ir jie aplinkui nudažė samanas baltai. Ta duobė buvusi prie kalnelio, kuris dabar vadinamas Žiluoju kalneliu. Išgąsdinti velnio gyvuliai dar ir dabar klaidžioja po mišką ir labai bijo žmonių (LTT, p. 100). Tad čia velnią, netinkamoje vietoje ganantį savo gyvulius, nubaudžia Pērkonas, nutrenkdamas jį. Šiame padavime, kaip ir aptartose lietuvių pasakose, išryškėja velnio bei jo gyvulių sąsaja su Pērkonu.

Pateikti lietuvių, taip pat ir latvių tautosakos pavyzdžiai liudija, kad velniui priklauso gyvuliai ir kad tą velnią persekioja Perkūnas. Tai asocijuojasi su vedų mitu apie Valą, slepiantį galvijus, su kuriuo kovoja griaustinio dievas Indra.

Lietuvių tautosakoje esama sakmių, kuriose pasakojama, kad Perkūnas apvagiamas ir tikrąja to žodžio prasme, panašiai kaip germanų mitologijoje Toras. Velnias pavagia iš Perkūno kokį nors jo įrankį – peilį, kirvį, akmenį, pypkę. Tiesa, dauguma tai vaizduojančių sakmių glaustos, neišplėto to siužeto. Sakmės apie tai, kaip iš Perkūno pavagiamas koks nors daiktas – peilis, kirvis, pypkė, dviratis – užrašė Kybartų gimnazijos mokiniai (LTR 763). Pateikiamos jų metrikos apie pateikėjus ir užrašymo vietas nepilnos. Todėl šios sakmės nekelia didelio pasitikėjimo.

Dviejose iš šių moksleivių užrašytų sakmių (LTR 763/61/, LTR 763/59/) pasakojama, jog kadaise Perkūnas gyveno danguje su Dievu.

Kartą Dievas susipyko su perkūnu ir išmetė jį iš dangaus. Perkūnas, palikdamas dangų, pasiėmė ožį, dviratį, peilį ir kirvį (LTR 763/61/) arba kirvį, peilį ir dviratį (LTR 763/59/). Antroji sakmė baigiama taip: „Už tai Perkūnas ant velnio labai supyko ir dabar kur tik pamato velnią, tuojaus jis meta kirvį, bet kirvis į velnią nepataiko ir užmuša žmogų ar gyvulį, prie kurio velnias sėdėjo (LTR 763/59/). Patikimesniu motyvu čia galėtų būti laikoma antrosios sakmės pabaiga – kad Perkūnas, velnią pamatęs, meta į jį kirvį. Šiaip jau Perkūno ištrėmimas iš dangaus, kaip teisingai teigia J. Balys, primena legendą apie puolusius angelus ir Liucipierių (4, p. 36).

Viena iš Kybartų gimnazijos moksleivių užrašytų sakmių atrodo verta atidesnio dėmesio. Tai sakmė apie Perkūną ir jo brolių (LTR 763/63/). Pasakojama, kaip jie vienas vienoje upės pusėje, kitas – kitoje kirto malkas. Juodu turėjo tik vieną kirvį ir vienas kitam permesdavo per upę. Tai pamatęs velnias atbėgo ir pagriebė kirvį. Pabaigoje daroma etiologinei sakmei būdinga išvada: „Užtat Perkūnas ir dabar pyksta ant velnio“. Ši sakmė primena padavimą apie du kirvį vienas kitam mėtančius milžinus (KbPK 11). Užrašyti 36 šio padavimo variantai. Tuo tarpu jį atitinkančios sakmės žinomas tik šis vienintelis užrašymas. Taigi dėl jos tikrumo šiek tiek abejojama.

Vis dėlto, reikia manyti, griaustinio dievo įrankio vagystės motyvas lietuvių tautosakoje galėjo egzistuoti. Be minėtų moksleivių užrašytų sakmių, žinoma dar viena kita apie tai, kaip velnias vagia ir Perkūno tam tikrus daiktus. Rytų Lietuvoje (Alantos apylinkėse) užrašyta sakmė, kaip velnias iš Perkūno pavagia kulkas:

Perkūnas kartą miegojo ir velnias pavogė jo kulkas, kuriomis Perkūnas svaido. Už tai Perkūnas supyko ant velnio ir jį visada muša, šaudo, kaip tik velnią pamato. Užtat tiems žmonėms būna blogai, kurie savo blogais darbais ir mintimis velnius globoja. Tai, trenkdamas velnią, Perkūnas gali nutrenkti ir tą žmogų, kuris tą piktąjį globoja (prie kurio velnias slepiasi nuo Perkūno!) (LTR 1627/174/)

Antroji sakmės dalis jau sušiuolaikinta – paliesta vėlyvesnės mąstysenos. Tačiau kūrinio pradžioje, atrodo, patikimai užfiksuotas Perkūno atributo vagystės motyvas.

Kitoje sakmėje užsimenama, kaip velnias vogė iš Alijošiaus ir Anoko kirvį, kaltą, pjūklą ir plaktuką (LTR 1813/13/). Kaip žinoma, Alijošius ir Anokas tautosakos tekstuose funkciniu požiūriu atitinka Perkūną (sakmėje aiškinama: „Griausmas kyla, kai Alijošius važinėja po debesis“). Tad galima teigti, kad ir iš vėlyvesnių Perkūną pakeitusių sakmės veikėjų pavagiami jų daiktai.

Perkūno akmuo. Varėnos r. ir apyl., Papiškių k.
V. Vaitkevičiaus 1992 m. nuotr.

Dar vienas objektas, vagiamas iš Perkūno, – akmuo. A. Mažiulio, žinomo tautosakos rinkėjo, užrašytos dvi sakmės iš skirtingų pateikėjų šiaurės rytų Lietuvoje. A. Mažiulis tuomet (1935 m.) buvo Lietuvos katalikiško jaunimo „Pavasario“ federacijos Dusetų kuopos tautosakos rinkėjų būrelio narys, dar jaunas rinkėjas. Viename jo tautosakos rinkinių pateikiamas toks Perkūno ir velnio nesantaikos konstatavimas: „Perkūnas su velniu pykstasi deltā, kad velnias iš po jo pavogė krūvų akmenų“ (LTR 1032/142/). Detaliau vagystės aplinkybės nenusakomos. Dėl to be platesnio tautosakinio konteksto šis teiginys tarsi pakimba ore. Nėra visiškai aišku, ar tai sakmės nuotrūpa, ar atsakymas į anketos „Perkūnas ir velnias“ klausimą („Kokie santykiai tarp Perkūno ir velnio? Kokia yra jų dviejų nesantaikos priežastis?“). Šią abejonę gal kiek išsklaido antroji A. Mažiulio užrašyta sakmė, kuri jau didesnės apimties ir joje plačiau pasakojama apie vagystę:

Perkūnas turėjęs daug akmenų krūvoje ir velnias pavogęs vienu akmenį. Pavāgtų akmenį indėjęs savā grīčiās pamatan, ā jam vienā, statunt gryčių, buvā pritrūki.

Perkūnas sužinojęs, kad pavāgē jā vienu akmenį, ažpykā ir dabar muša, kur tik pamatā LTR 1032/143/).

Toliau sakmėje aiškinama, kur velnias mėgsta pasislėpti ir kurių vietų žmogui reikia saugotis perkūnijos metu. Šis labiau išplėtotas tekstas kelia didesnę pasitikėjimą.

Velnio akmuo (akmuo su „velnio čebatėliu“). Alytaus r., Saldutiškio apyl., Silgionių k.
V. Vaitkevičiaus 1993 m. nuotr.

Su akmenimis velnias glaudžiai siejamas ne tik sakmėse, bet ir padavimuose. Viename padavime pasakojama:

Netoli Satakiškės girioj yra akmuo su žmogaus pėdu. Žmonės vadzina jį „velnia pedas“. Sako, velnias in eglės sedėjis groudzimas kad doužis vuodegon velnuciui, tas stryk in akmenio i paliko pėdų, e paskui skradzei žemi pralekis (LMD I 183/105/).

Griaustiniui sugriaudus velnias nušoko nuo eglės tiesiog ant akmens. Čia jis paliko savo žymę ir nugarmėjo skradžiai žemės – matyt, į savo valdas. Perkūnijos metu velnias dažnai sėdi ant akmens ar prie jo (LPK 3454). Akmenį galėtume laikyti būdinga velnio buvimo vieta bei jo atributu. Kita vertus, ryšį su akmenimis turi ir Perkūnas. Jo ginklas – kirvelis ar kulka būdavo iš akmens.

Išskirtinas padavimų motyvas – velnias neša akmenį. Lietuvoje populiarus padavimas apie velnią, kuris neša akmenį, norėdamas sudaužyti bažnyčią (KbPK 32 C). Dažniausiai variantuose figūruoja Anykščių bažnyčia ir įžymusis akmuo Puntukas:

Ant Puntuko šono yra 3 pirštai, raktas ir pasaga. Šį akmenį nešęs velnias, norėdamas sudaužyti Anykščių bažnyčią. Sugiedojo gaidys, ir velnias akmenį išmetė. Liko tik 3 jo pirštų žymės (LTR 768/168/; žr. taip pat LTR 601/9/; LTR 3191/2, 60/; LTR 601/9/).

Kitoje padavimo versijoje velnias vaizduojamas nešantis akmenis maiše.

Puntuko akmuo. Anykščių r. ir apyl., Dvaronių k.
V. Vaitkevičiaus 1993 m. nuotr.

Padavimas kalba, kad labai senai palei Lėvens upę velnias nešęs didelį maišą akmenų prikroves. Maiše tarp mažų akmenų buvęs didelis didelis akmuo. Tai tas didysai akmuo nusmuko maišo galan ir pratrėnė maišo galą. Netrukus maišas praplyšo ir tas didysai akmuo šlamokšt ir iškrito Smilgių kaimo ganyklos. Tada pro tą skylę bir bir ir pabiro akmenys. Pribirėjo akmenų pilnas laukas. Tai nuo tada Lėvens upės pakrantėje šitie akmenys atsirado ir dabar tebėra, todėl ir ta vieta vadinama Akmenutė. O Smilgių arklių ganykloje dar ir dabar teberiogso tas didysai velnio pamestas akmuo (LTR 2993/10/).

Padavime pasakojama, kad velnias neša akmenis, jį ištinka nesėkmė – praplyšta maišas, akmenys išbyra lauke. Kad tai būtų vagystė, padavime neužsimenama, nors pats velnio veiksmas – akmenų nešimas maiše – šiek tiek ir asocijuojasi su ja. Viename padavimo variante akmenis nešantį velnią „užčiumpa“ Perkūnas ir veja velnią tol, kol jis išbarsto akmenis:

Kai Dievas sutvėrė žemę, tai buvo visur tik vieni akmenys. Tada Dievas pasišaukė velnius, liepė tuos akmenis surinkt ir nunešt marios. Tai tie velniukai juos ir rinko. Surinko, susidėjo maišuos ir nešas. Tam kartui užėjo perkūnija ir vieną velniuką užčiupo Šiaurių lauke. Tai jis bėgt, o Perkūnas vyt. Kol pribėgo prie Likalaukių sypsalos, tai išbarstė visus akmenis iš maišelio. Užtat kaip lėkė čia to ruožu nuo Šiaurių iki Likalaukių, tai akmenų taip sėti prisėjo, o kur neužlėkė, ten mažai. Sypsalai gi murkt liūnan ir pasikavojes, o akmenai tam ruože taip ir atlikę (LTR 2132/45/).

Šis padavimo variantas, kuriame velnio akmenų nešimas jungiamas su perkūnijos motyvu, nors ir vienintelis, tačiau tokio teksto galimybė atrodo esanti reali.

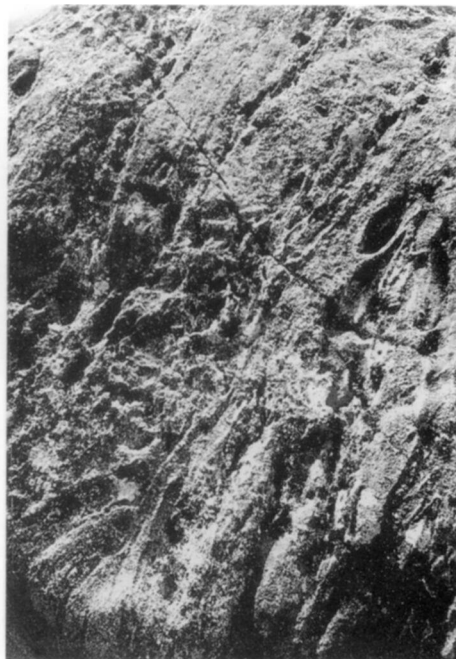
Aptariamas motyvas – velnias neša akmenis – gali būti ir tokia kontekste: velnias neša akmenis upės link, meta į ją akmenis ir užtvarkia upę (KbPK 32). Viename iš šio siužetinio tipo padavimų pasakojama, kad Sturžėnuose, prie Neries upės, velnias darė iš akmenų tiltą. Nešant didžiausią akmenį, kuriuo norėjo užtvarkyti vandenį, užgiedojo gaidys. Velnias nenunešė akmens, o tas akmuo ir dabar ten yra (LTR 5099/21/). Už Galčiūnų yra upelė Loša, per kurią yra „velnio tiltas“ – labai daug akmenų. Velnias statęs tiltą, bet pragydo gaidžiai, tiltas subyrėjo (LTR 4232/65/). Velniai norėjo per Amalviškių ežerą nutiesti tiltą, nes kėlė vestuves. Kelias naktis iš visų laukų tempė akmenis ir skandino į ežerą. Vienam velniui benešant akmenį, užgiedojo gaidys, tai velniukui ir iškrito akmuo ant žemės (LTR 452/140/)¹. Taigi velnias grindžia upėje akmeninį tiltą ar užtvanką, bet nebaigia savo darbo užgiedojus gaidžiui. Čia atsiskleidžia velnio kaip vandens sulaikytojo vaidmuo. Tai šiek tiek primena senovės indų Vritros, funkcinio požiūriu atitinkančio lietuvių velnią, upių tėkmės stabdymą. Tačiau padavimuose nieko neužsimenama apie Perkūną, kuris kuo nors sietųsi su šiuo velnio atliekamu darbu – bent jau priešindamasis tam.

Taigi Perkūno ir velnio nesantaikos priežastis lietuvių tautosakoje menkai teatskleista. Tiesa, gana akivaizdžios analogijos išryškėja su senovės indų mitais. Velnias, kaip ir senovės indų Vala, turi gyvulių ir tai siekia nusišvęsti nuo jų persekiojančio dievo. Tad velnias šiuo požiūriu išties sietųsi su Vala. Kaip jau buvo aiškinta, tai atskleidžiama ne kaip vagystė tiesiogine to žodžio prasme, o greičiau kaip velnio disponavimas vertybėmis, kurios yra visuotinai reikšmingos ir aktualios. Griaustinio dievo įrankio vagystės siužetas, gerai žinomas germanų ir finų mitologijose, lietuvių mitologijoje gana blankus. Apie tai užsimenama tik vienoje kitoje saktėje, kurių užfiksuota pavieniai variantai.

¹ Panašių pavyzdžių galima rasti latvių tautosakoje. Padavime apie Arnių akmenį pasakojama, kad prie vieškelio Ryga–Daugpilis, kuris yra netoli Kegumo upelio, guli melsvai pilkas akmuo geros pirtelės dydžio, vadinamas Arnių akmeniu. Senais laikais šis akmuo buvo netoli nuo Daugpilio. Vieną naktį velnias sumanė akmenį atnešti ir įmesti į Kegumo upelį, kad juo plaukdami baidokai dužtų. Bet nešant užgiedojęs gaidys, ir akmenį teko numesti, neprinešus jo iki Kegumo. Iš pykčio, kad nepasiekė upelio, velnias spyrė į akmenį ir nuskėlė jo gabalą. Pasak kito pasakojimo, skilimas atsiradęs taip: Pėrkonas persekiojo velnią, kuris, ieškodamas, kur pasislėpti, įlindo į Arnių akmenį. Kai Pėrkonas velniui spyrė su savo žaibu, tai atskėlė nuo akmens skeveldrą (LTT, p. 75). Kaip galima spręsti iš padavimo, latvių velnias taip pat siejosi su akmenimis. Jis, kaip ir lietuvių tautosakoje, gali būti vaizduojamas nešantis akmenis (žr. taip pat padavimą „Akmenainā jūrmala“ – LTT, p. 75).

Velnio neštas ir pamestas akmuo. Molėtų r.,
Dubingių apyl., Kreiviškių k.
V. Vaitkevičiaus nuotr.

Tas pats akmuo. Aiškinama, kad jame matyti
grandinės žymė ir pėda

Baigiant svarstyti šią temą, reikėtų padaryti vieną nedidelį ekskursą. Į Perkūno ir velnio konflikto priežastį gali būti pažvelgta plačiau ir tai paaiškinta bendresniu aspektu.

Perkūno ir velnio priešiškus – kardinali šių iš esmės skirtingų mitinių būtybių opozicija. Perkūnas – viršutinio, su dangumi susijusio mitinio pasaulio atstovas, velnias – požeminio. Griausmavaldis yra tvarkos, teisingumo palaikytojas žemėje. Velnio personaže glūdi tam tikras chaotiškumo pradai, kuris tikriausiai yra vienas esminių šios mitinės būtybės bruožų.

Trumpai apžvelgsime, kas gi yra chaotiška velnio vaizdinyje. Kas skatina velnią laikyti destruktiviu mitine būtybe?

Chaotiškumas slypi įvairiuose velnio bruožuose, įvairiose jo veiklos srityse: išvaizdoje, varduose, buvimo vietos pasirinkime, jo santykiuose su žmonėmis ir kitais mitiniais personažais. Kaip žinoma, būdingas velnio vaizdinys lietuvių tautosakoje – tam tikra antropomorfinė ar zoomorfinė būtybė, neretai neįprastos išorės. Jei velnias pasirodo žmogaus pavidalu, tai jis gali būti šlubas, kuprotas, vienakis, turėti kitų deformacijos bruožų, kurie, anot N. Vėliaus, „būdingi neharmoningiems padarams, reiškiantiems chaotiškas gaivališkas žemės ir požemio jėgas“ (172, p. 46). Velnias gali pasireikšti ir tiesiog kaip gamtos reiškiny – ugnies kamuolys, juodas stulpas ar kaip

Velnio neštas ir pamestas akmuo. Mažeikių r., Tirkšlių apyl., Geidžių k.
V. Vaitkevičiaus 1993 m. nuotr.

Velnio neštas ir pamestas akmuo ant velnio tako. Šiaulių r., Micaičių apyl., Urkuvėnų k.
V. Vaitkevičiaus 1995 m. nuotr.

kažkokia neapibrėžto pavidalo būtybė – nei žmogus, nei gyvulus, juodas sutvėrimas, koks daiktas su uodega (172, p. 43). Apibūdinant velnią, neretai akcentuojama jo juoda spalva, kuri šio personažo mitinėje sferoje asocijuojasi su tamsa ir požeminiu pasauliu. Bloga lemiantį pradą velnio vaizdinyje atspindi jo vardai, ypač tokie kaip balinis, baubas, bėda, bėdelis, bildukas, drignius, juodasis, naktinis, nelabasis, nelabšis, prakeiktasis, piktasis, pikčius, pragarinis, smakas, smalinis (172, p. 33–34, 37–38).

Su velniu susijusios erdvės ir laiko charakteristikos taip pat patvirtina jį esant chaotiškos prigimties būtybę. Velnias – po žeme esančio pasaulio atstovas, tačiau jis būna ir vandenyje, paprastai – stovinčio vandens telkiniuose. Atsidūręs žmonių apgyventoje aplinkoje, velnias linkęs lindėti įvairiuose pašaliuose, gūdžiose vietose, tamsoje, kur paprastai tūno gaivališki mitiniai personažai. Būdingos velnio buvimo vietos: raistas, bala, pakelė, miškas, patiltė, kapinės, pirtis, jauja, kluonas (172, p. 53). Mėgstamiausias velnio pasirodymo laikas – naktis, ypač iki pirmųjų gaidžių.

Kai Dievas su velniu kuria pasaulį, gyvulius, velnias pasireiškia kaip triksteris, nevykusiai pakartojantis Kūrėjo veiksmus. Jei Dievas sukuria lygią žemę, velnias – kalnus, bedugnes, klampynes (LPK 3008). Dievas sutveria paukštį, velnias – rupūžę (LPK 3081).

Pasakojama, kad šiuo akmeniu velniai norėjo uztvenkti upelį. Raseinių r.,
Nemakščių apyl., Paskirtinio k.
V. Vaitkevičiaus 1993 m. nuotr.

Velnius destruktivus ir Perkūno atžvilgiu. Perkūnas pyksta ant velnio dėl jo nepadoraus elgesio per audrą. Velnius erzina griausmavaldį, reiškia jam savo panieką – šaiposi, rodo liežuvį, pasturgalį, vaiposi, juokiasi (LPK 3452). Velnius tyčiojasi ne tik iš Perkūno, bet ir iš žmonių. Pakelėje žmogaus priglaustas sulytas oželis (velnius) mėgdžiojasi. Už tai jis nutrenkiamas perkūnijos (LPK 3300). Velnius apgaulinėja žmonės: siūlo mainytis pypkėmis, šautuvais, arkliais, o paskui iš jo pakeisto daikto telieka rąstas, kelmas, arklio kanopa (LPK 3302). Nelabasis naktį klaidina keliautojus, vedžioja po balas, gąsdina (LPK 3420). Velnius, pasivertęs kaimynu, kviečia pernaktoti pas save. Atsibudęs žmogus mato, kad guli klampioje baloje (LPK 3332). Apie velnią pasakojama, kad jis, tarnaudamas pas ūkininką, išmoko jį daryti degtinę (LPK 3291). Įgijusi kunigo pavidalą, ši būtybė ateina į vestuves ir ragina žmones gerti degtinę (LPK 3330). Bernais pasivertę velniai šokina vakarėliuose merginas, jas prikankina ar nusigabena su savimi (LPK 3251). Velniai netgi lupa žmonėms odą (LPK 3257), gundo juos, vilioja į nelaimę (LPK 3380).

Chaotiškumo pradas velnio vaizdinyje buvo pastebėtas mitologijos tyrinėtojų (N. Vėliaus, M. Gimbutienės), tačiau paprastai šis jo bruožas nebūdavo akcentuojamas kaip esminis, susijęs su tam tikra

šio personažo prigimtimi. Religinėje plotmėje aptariamasis velnio ypatumas – itin reikšmingas, parodantis personažo prigimtį bei pobūdį. Ilgą laiką buvo susiformavusi tendencija velnio destruktivumą, negatyvumą laikyti krikščionybės poveikio rezultatu. Iš tiesų krikščionybės pasekėjų šitaip buvo suvokiamas velnias. Tačiau ir pagonybėje chaotiškumas, destruktivumas nebuvo vertinamas indiferentiškai. Šis ypatumas laikytas vienu iš pagrindinių erdvės, laiko bei mitinių būtybių vertinimo kriterijų.

Velnias savo chaotiniu pradū asocijuojasi su senovės indų mitologijos asurais (*Ásura*). Asurai – tai demonai, o kartu ir pirmieji dievai, gyvavę dar prieš Kosmoso susikūrimą. Jie buvo siejami su požemiu, su pirminiais pasaulio vandenimis. Asurai laikyti vélesnių dievų (*deva*-) priešininkais. Indra nugalėjo Vritrą, kuris buvo būtent asurų atstovas. Taigi tiek Vritra, tiek asurai – pirminio chaoso reprezentantai. Remdamasis vedų mitais, F.B.J. Kuiperas teigia, kad pirminis chaosas, susikūrus Kosmosui, neišnyko visiškai, o tebeegzistavo jo periferijoje kaip nuolatinė grėmė jam (219, p. 35). Perkūnas, matyt, ir buvo tasai dievas, kuris kovojo su paslaptingo požeminio pasaulio jėgomis ir vienu ryškiausių jo atstovų – velniu.